

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 343.148 (477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-11-28](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-11-28)

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Коваленко Валентин Васильович,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; Kovalenko1505@icloud.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Анотація. У публікації досліджуються питання теорії та практики судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності, як важливої функції сучасної держави в Україні. Відзначається, що сучасні конституційні держави світу є багатофункціональними й, у силу суспільного та науково-технічного прогресу, а також інших чинників, реалізують у своїй діяльності все більше різноманітних функцій. Відповідні функції (від лат. *functio* – «здійснення», «виконання») держави, втілюючи в собі пріоритетні шляхи розвитку та діяльність держави, визначають основні напрями та види (сторони) її діяльності, взаємодії з громадянами і громадянським суспільством. Помітною тенденцією функціонування держав у ХХІ ст. стало збільшення ролі інновацій в їх розвитку та всебічне використання потенціалу інтелектуального капіталу, а саме: авторського права, у тому числі комп'ютерних програм, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, ноу-хау й ін., – для примноження валового національного продукту.

Аналізуються передумови утвердження і генезис судової експертизи з питань інтелектуальної власності в Україні та за кордоном, як функції держави. Відзначається, що окремі елементи експертної діяльності судами відомі іще з часів «Руської

Правди» (огляд міста злочину тощо), але розділення функцій здійснення правосуддя та судової експертизи відбувається в Європі лише починаючи з XVII-XVIII ст. На території України судова експертиза починає утверджуватися у судових статутах і діяльності «освідчених людей» у судових процесах другій пол. XIX – на поч. XX ст. Інституціоналізація ж судово-експертної діяльності держави відбувається на теренах України в 1913 році з утворенням кабінетів судової експертизи у Києві та Одесі.

Інтелектуальна власність зароджується в Європі в XV-XVIII ст. з виникненням авторського права та привілеїв, першим відомим із яких вважають видавничу привілею, наданого професору *Petro de Ravenna nuncupato a Memoria* Венеціанською республікою в 1491 р. Подальший розвиток авторського та патентного права зумовили його судовий захист і зародження судової експертизи, первинним об'єктом дослідження якої було авторське право. Доводиться, що в Російській імперії, починаючи з сер. XIX ст., функцій судової експертизи об'єктів авторського права через державні (імператорські) університети, половина з яких на той час знаходилась в Україні (міста Київ, Одеса, Харків).

Розкривається подальший генезис судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності в Україні за часів національної революції 1917-1920 років, за радянської доби, а також за часів незалежності України. Відзначається, що унормування в Конституції та законах України, а також інституціоналізація в діяльності Секції судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності Науково-консультативної та методичної ради з питань судової експертизи при Міністерстві юстиції України (з 2002 р.) і Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності (з 2004 р.) сприяли утвердженню судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності як самостійної функції Української держави.

Зроблено висновок, що зміст цієї функції на сьогодні полягає в забезпеченні Українською державою проведення судових експертиз і експертних досліджень об'єктів права інтелектуальної власності для задоволення потреб судів, органів досудового розслідування та на замовлення фізичних і юридичних осіб, а також у системному науковому та науково-методичному забезпеченні цього виду судово-експертної діяльності.

Ключові слова: держава, функція держави, інтелектуальна власність, судова експертиза, судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності, генезис судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Kovalenko Valentin Vasilievich,

Doctor of Law, Professor, Doctor of Laws, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; Kovalenko1505@icloud.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>

FORENSIC EXAMINATION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE AS A FUNCTION OF THE UKRAINIAN STATE: FORMATION AND DEVELOPMENT

Annotation. The publication explores the theory and practice of forensic examination of intellectual property rights as an important function of the modern state in Ukraine. It is noted that the modern constitutional states of the world are multifunctional and, due to social, scientific and technological progress, as well as other factors, carry out more and more diverse functions in their activities. Relevant functions (from the Latin *functio* – «implementation», «fulfillment») of the state, embodying the priority ways of development and activity of the state, determine the main directions and types (parties) of its activity, interaction with citizens and civil society. Notable trend of functioning of the states in the XXI century. The role of innovation in their development and the full utilization of the potential of intellectual capital, namely: copyright, including computer programs, inventions, utility models, industrial designs, know-how, etc., have been enhanced to increase the gross national product.

The prerequisites for the approval and genesis of forensic examination on intellectual property in Ukraine and abroad as a function of the state are analyzed. It is noted that some elements of expert activity have been known by the court since the time of the “Russian truth” (city crime survey, etc.), but the division of functions of justice and forensic examination has been taking place in Europe only since the XVII-XVIII centuries. On the territory of Ukraine, forensic examination is beginning to be established in the judicial charters and activities of “certified people” in the court sessions of the second half of the XIX – at the beginning XX century. Institutionalization of the forensic activity of the state takes place on the territory of Ukraine in 1913 with the establishment of offices of forensic examination in Kiev and Odessa.

Intellectual property was born in Europe in the XV-XVIII centuries with the rise of copyright and privileges, the first known of which is considered the publishing privilege granted to Professor Petro de Ravenna a nuncupato a Memoria by the Venetian Republic

in 1491. Further development of copyright and patent law led to its judicial protection and the birth of forensic research, the primary object of the study of which was copyright. It proves that in the Russian empire, starting with the mid. XIX century, functions of forensic examination of copyright objects through state (imperial) universities, half of which were located in Ukraine at that time (Kyiv, Odessa, Kharkiv).

The further genesis of the forensic examination of intellectual property rights in Ukraine during the national revolution of 1917-1920, during the Soviet era and during the independence of Ukraine is revealed. It is noted that the normalization in the Constitution and laws of Ukraine, as well as the institutionalization in the activities of the Section for forensic examination of intellectual property rights of the scientific advisory and methodological council for forensic expertise at the Ministry of justice of Ukraine (since 2002) and the Scientific and Research center of forensic expertise on intellectual property issues (since 2004) contributed to the establishment of forensic expertise of intellectual property rights as an independent function of the Ukrainian state.

It is concluded that the content of this function for today is to provide the Ukrainian state with the carrying out of forensic examinations and expert studies of intellectual property rights to meet the needs of courts, pre-trial investigation bodies and at the request of individuals and legal entities, as well as systematic scientific and scientific- methodological support of this type of forensic activity.

Keywords: state, function of the state, intellectual property, forensic examination, forensic examination of objects of intellectual property rights, genesis of forensic expertise on intellectual property issues.

Постановка питання в загальному вигляді. На сьогодні складно уявити життя людини, реалізацію нею основоположних прав і свобод, а також розвиток громадянського суспільства поза межами держави. Доля бездержавних народів, зокрема, курдів, ромів і ін. навіть у XXI ст. залишається доволі складною, а іноді й драматичною. Побудова сильної демократичної держави є важливою метою для більшості народів, а втрата державності нерідко супроводжується війнами, геноцидом, іншими негараздами [1, с. 156].

Понад століття тому М. Коркунов писав: «Усі ми живемо в державі, на кожному кроці відчуваємо на собі її володарювання, користуємось послугами її органів. Держава всім нам добре знайома в її поточній діяльності, в її установах, в її вимогах» [2, с. 1]. При цьому,

«знайомство» людини з державою пройшло складний історичний шлях, починаючи з царств Шумеру та Аккаду (III тис. до н. е.) – до сучасних практик творення та розвитку держав.

Витоки державності знаходимо іще на Стародавньому Сході, а також в грецьких полісах і Римській імперії. Як писав про державницькі ідеї та практику Стародавньої Греції швейцарський правознавець Й. Блюнчлі: «Еллінські мислителі засновували державу на людській природі, і були думки, що лише в державі людина може досягнути своєї досконалості і знайти істинне задоволення. Держава, на їх думку, є моральним світопорядком, в якому людська природа виконує своє призначення» [3, с. 48].

Тогочасні грецькі міста-колонії запропонували світові нові й пер-

спективні ідеї та форми державного правління, що ґрунтувалися на ідеях демократії. Тоді, як затятий ворог греків перська держава Ахменідів, яка поширила свою владу на більшу частину держав Перського Сходу, на кінець IV ст. знаходилась у глибокому занепаді [4, С. 253], еллінська культура і демократичні форми правління отримують поширення в Македонському царстві, царстві Селевкідів, на Родосі тощо. Утім, не зважаючи на розбудову демократичних полісів (гр. *πόλις*), найбільш відомим із яких, завдяки Аристотелю та його «Політії», для сучасників є Афіни, де «... *de facto* верховна влада дійсно знаходилась в руках простих і бідних городян, що склали більшість» [5, с. 64], Давня Греція склалася з множини міст-полісів, об'єднаних еллінською культурою, які ніколи не були об'єднані в єдину державу, в її сучасному розумінні.

Натомість вдалий досвід державотворення Стародавнього Риму – це, у першу чергу, потужна Римська імперія (*Imperium Romanum*), яка завойовує світ та трансформує покорені народи і держави у Римський світ (*Rex Romana*). Але, як писав М. Рейснер, у римлян «... державу позначували іменем «*civitas*» (громадянство або міська община), «*res publica*» (публічна або спільна справа), «*imperium*» (володарювання) чи «*regnum*» (царство)» [6, с. V]. Подібна до Риму централізована держава сформувалася в цей час і в Карфагені.

Сама ж категорія «держава», у її сучасному значенні, формується та наповнюється змістом значно пізніше – в епоху Середньовіччя, з відродженням римського права в Європі. Термін «*status civitatum*» починає за-

стосовуватися в XIII у містах-державках Італії, а в XIV у Франції та Англії звичним стало обговорення «справ (*state*) королівства» або «*estat du roilme*». Теоретичне ж обґрунтування держави у її сучасному розумінні вперше зустрічається в «Суммі теології» і коментарях до «Політії» Аристотеля, написаних Т. Аквінським [7], а також у роботі Дж. Віллані «Історія Флоренції» [8, с. 16-23]. З цього часу латинський термін «*stato*» – «стан», почало застосовуватися для позначення порядку здійснення влади у країні. Спочатку «*stato*» поєднувалось із абсолютним суверенітетом монарха, а після усталення доктрини народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо – з суверенітетом народу та репрезентативними урядами, які реалізують волю народу.

Але, лише з появою перших конституцій і конституційних актів у Європі та Америці в XVIII-XIX ст. держави отримали свою правосуб'єктність, втілену насамперед у теорії та практиці конституційної держави. Ця держава ґрунтується на цінностях і принципах верховенства права, поваги до прав людини, розподілу та системи стримувань і балансів між гілками влади, парламентаризму тощо. «У конституційній державі всякий повноправний громадянин через своїх представників є учасником у створенні такого акту державної волі, який називається законом; він не отримує цього веління, зі сторони, як чогось абсолютно чужого йому» [9, с. 9] – писав на поч. XX ст. М. Ковалевський.

Разом із тим, сучасні конституційні держави світу є багатофункціональними й, у силу суспільного та науково-технічного прогресу, а також інших чинників, реалізують у своїй

діяльності все більше різноманітних функцій. Як відомо функції (від лат. *functio* – здійснення, виконання) держави, втілюючи в собі пріоритетні шляхи розвитку та діяльність держави, визначають основні напрями та види (сторони) її діяльності, взаємодії з громадянами і громадянським суспільством [1, с. 158].

Учені по різному класифікують і систематизують функції держави. У найбільш загальному вигляді, за критерієм поділу влади, їх можна класифікувати на правотворчі, правозастосовні та правосудні. Але, правознавці обґрунтовують і інші, більш розлогі системи функцій держави. Так, для прикладу, Ф. Фукуяма серед основних функцій сильної держави визначає її спроможність забезпечувати і гарантувати: 1) захищеність; 2) закон і порядок; 3) право власності; 4) захист бідних; 5) макроекономічне регулювання; 6) суспільну охорону здоров'я; 7) освіту; 8) фінансове регулювання; 9) перерозподіл пенсій; 10) захист довкілля; 11) виплати безробітним; 12) перерозподіл активів; 13) розвиток ринків; 14) колективні ініціативи [10, с. 27]. Очевидно, що реалії сьогодення зумовлюють виокремлення й багатьох інших функцій держави.

Помітною тенденцією функціонування держав у XXI ст. стало збільшення ролі інновацій в їх розвитку та всебічне використання потенціалу інтелектуального капіталу, – авторського права, у тому числі комп'ютерних програм, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, ноу-хау та ін., – для примноження валового національного продукту (ВНП). Ця тенденція окреслилась за наслідками наукової революції в XVI-XVII ст. Уже

на поч. XX ст. О. Пиленко писав, що «... достатньо подумати про те, яким було б потрясіння всього світового господарства, якби у нас забрали сім чудес сучасної техніки: перевезення через пар, застосування електрики, швидкісну друкарську машину, швацьку машину, ткацьку машину, жатку й підводний кабель» [11, с. 8-9]. У XXI ст. світ важко уявити без глобальної мережі Інтернет, смартфонів, соціальних мереж, елетромобілів і багатьох інших сучасних «чудес світу», частина з яких винайдена українцями (гелікоптер, гасова лампа, поштовий індекс, ракетний двигун, кінескоп, зварювання живих тканин, рентген, вакцини проти чуми і холери, компакт-диск і ін.) [12, с. 89].

То ж, кожна держава окремо, і міжнародна спільнота в цілому, зацікавлена в ефективному захисті права на об'єкти інтелектуальної власності, що «... належить особам, які є творцями об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та іншим особам, яким належать особисті немайнові та/або майнові права інтелектуальної власності відповідно до положень законодавства» [13, с. 84]. Одним із найбільш ефективних механізмів захисту цього права є його захист у порядку господарського, цивільного, кримінального чи адміністративного судочинства.

У XXI ст. функція судового захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в Україні посилилась шляхом запровадженням нового виду судової експертизи – експертизи об'єктів права інтелектуальної власності, та її інституціоналізацією в діяльності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань з питань інтелектуальної власності (2004 р.) та Секції

судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності Науково-консультативної та методичної ради з питань судової експертизи при Міністерстві юстиції України (2002 р.). То ж, на сьогодні можна стверджувати, що судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні є важливою функцією держави, а її сутність, зміст, генезис і перспективи розвитку вимагають свого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії, історії, методології та практики судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності досліджувались у численних публікаціях українських науковців (О. Голікова, П. Крайнев, Н. Кісіль, Н. Ковальова, І. Поліщук, О. Собін, І. Стародубов, Л. Тимошик і ін. [14, 15]), включаючи і авторів цієї публікації [16, 17, 18, 19]. У свою чергу, традиційним об'єктом теорії права, конституційного та адміністративного права, а також науки державного управління залишається проблематика визначення та класифікацій функції держави.

Разом із тим, судова експертиза з питань інтелектуальної власності, як функція сучасної правової держави, залишається малодослідженою в юридичній науці.

Загальна мета цього дослідження полягає в дослідженні теоретичних, історичних і методологічних аспектів судової експертизи об'єктів права інтелектуальної власності як самостійної функції Української держави, а також визначення основних тенденцій її розвитку в ХХІ ст.

Викладення основного матеріалу. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності є відносно новим, але на сьогодні вже добре ві-

домим в Україні видом судово-експертної діяльності. Цей вид судової експертизи виокремився в Україні з поміж інших видів судово-експертної діяльності на поч. ХХ ст. Його витоки, на наш погляд, є спільними із витоками судової експертизи в цілому, хоча й мають свої відмінності, пов'язані з утвердженням і легітимізацією об'єктів права інтелектуальної власності.

Українські дослідники генезису експертології схилиються до думки, що прототипи судової експертизи уперше описані іще в «Руській Правді» (1016 р.) [20, с. 8]. Як стверджує А. Камінський, «... роль судді та судового експерта з самого початку не розмежовувалась, наприклад, встановлення слідів побоїв по «Руській Правді» покладалося на самого суддю» [21, с. 132]. На наш погляд, відсутність розмежування функцій судді та судового експерта цілком логічно пояснюється відсутністю у цей період останніх. До того ж, як писав у сер. ХІХ ст. К. Троцін про особливості тогочасного судочинства, «... за часів князів уже не було між слов'янами судових установ відокремлених від управління, між тим як у нас тіуни були власне чиновниками уряду – князів і бояр» [22, с. 11]. Таким чином, до ХІХ ст. судова експертиза, як виокремлений напрямок усталеної судової діяльності, тобто, як функція держави, здійснювалась органами держави, що мали право судити (князі, тіуни, прикази тощо), а пізніше – власне судами.

Але, починаючи із ХVІ-ХVІІ ст. функції судової експертизи почали здійснюватися цеховими організаціями. Зокрема, Паризькою Корпорацією майстрів-писемників (1570 р.), яка

досліджувала підписи на документах; Аптекарським приказом (1620 р.) – вивчення медичних питань при тілесних ушкодженнях та ін. А в 1699 році з'являється указ царя «Про порядок дослідження підписів на кріпосних актах на випадок виникнення стосовно них спорів або сумнівів» [20, с. 8-9]. Відповідні «дослідження», які вимагали спеціальних знань і навичок, стали праобразами перших судових експертиз.

Інституціоналізація судів та упорядкування судочинства, зокрема у статутах Російської імперії з кримінального та цивільного судочинства 1864 року, започаткували відокремлення функції судової експертизи від суддів до т.з. «обізнаних людей». Відзначимо, що іще в 1832 році Звід законів російської імперії закріпив процесуальний статус «обізнаних осіб», як про свідків, що володіли спеціальними відомостями у галузі науки, мистецтва та ремесла. Після цього в навчальних виданнях з кримінального процесуального права з'являються підрозділи, присвячені процесуальному статусу обізнаних осіб. Відомі заслуги у цьому належать і науковцям імператорських університетів та ліцеїв у Одесі, Харкові та Києві.

Зокрема, професор Рішельєвського ліцею в Одесі В. Ліновський у своїй роботі «Досвід історичних пошуків про слідче кримінальне судочинство в Росії» (Одеса, 1849 р.) писав: «*Нерідко для дослідження предмету що пізнається через почуття потрібні особливі пізнання в мистецтві, яких не достає в слідчих і суддів, тому закони визнають джерелом доказів, огляди обізнаних людей. ... До такого джерела доказування істини можна зарахувати існуючі в наших законах постанови про порівняння*

почерку руки, у випадку сумніві з боку секретарів присутніх місць ...» [23, с. 88].

Пізніше професор Харківського університету Л. Владіміров у своїй роботі «*Вчення про кримінальні докази»* (Харків, 1886 р.) вже обґрунтовує процесуальний статус експертів, які «*засновують свої висновки на будь-якій науці, по суті наукові судді, вирок яких є рішенням спеціального питання в справі»* [24, с. 12]. При цьому, Л. Владіміров чітко визначав, що судові експерти є «*... не свідками, а людьми науки, покликаними для вирішення спеціальних питань»*, а саму судову експертизу називав «самостійним видом кримінальних доказів» [24, с. 19].

Як відомо, в XVIII у Західній Європі та Америці, після закріплення авторського права та суміжних прав у законодавстві («Статут Королеви Анни» 1710 р., «Саксонський мандат» 1773 р. та ін.), плагіат визначається як неправомірне запозичення творів або їх частин, а особи, які порушили авторське право, несуть відповідальність у судах (справа «Дональдсон проти Бекетта» 1774 р.) [25, с. 5]. Водночас, згадок про проведення судових експертиз у цій сфері в наукових роботах не виявлено.

Століттям пізніше знаходимо й витoki судової експертизи у галузі авторського права та інших об'єктів права інтелектуальної власності. Зокрема, В. Спасович у своїй роботі «Права авторські та контрафакція» (1865 р.) пише: «*Сутність плагіату полягає в присвоєнні собі чужої літературної чи художньої праці, в видаванні її за власну, при цьому слід розрізняти у цій дії два елементи: один суто моральний – посягання на чужу авторську славу, і другий – юридичні збитки, що наносяться чужим майновим правам. Обидва ці елементи*

можуть збігатися, але можуть зустрічатися й окремо» [26, с. 77-78].

При цьому, В. Спасович засвідчує, що «питання про ведення справ про злочини проти авторського права доволі заплутані». Зокрема, «Справи про право власності авторської вирішуються третейським судом. У випадку незгоди сторін на вирок третейський, ці справи передаються в звичайні суди, починаючи із цивільної палати тієї губернії, де проживає відповідач. Цивільна палата, у випадку сумнівів, вимагає висновку університетів» [26, с. 89].

Таким чином, маємо достовірне свідчення, що експертне дослідження в галузі авторського права в Російській імперії, до складу якої тоді входила й значна частина Українських земель, існували уже на сер. XIX ст. Вони втілювалися в висновках університетів, яких, відповідно до Іменного Найвищого Указу від 23 серпня 1884 року № 712 «Про приведення в дію загального статуту і тимчасових штатів імператорських Російських університетів», налічувалось шість: С.-Петербурзький, Московський, Харківський, Казанський, Св. Володимира (в м. Києві) і Новоросійський (у м. Одеса) [27].

Наведені положення засвідчують здійснення Російською імперією, починаючи з сер. XIX ст., функцій судової експертизи об'єктів авторського права через державні (імператорські) університети, половина з яких знаходилась в Україні (міста Київ, Одеса, Харків). Дослідження відповідних висновків університетів, на наше переконання, є важливим і перспективним напрямком експертології в галузі інтелектуальної власності.

З часу свого утвердження в перших законах і інших актах у кін. XVIII – на

поч. XIX ст., право на об'єкти інтелектуальної власності та механізми його реалізації й гарантування мали переважно публічно-правову природу й захищалися іще «привілеями», першим відомим із яких вважають видавничу привілею, наданого професору *Petro de Ravenna nuncupato a Memoria* Венеціанською республікою в 1491 р. [26, с. 3], а пізніше і патентами, які надавались урядами і захищались судами. З одного боку, це було основоположне право людини, похідне від гарантованого державами фундаментального права приватної власності в цілому. У кін. XIX ст., після його унормування в національному законодавстві ключових держав Європи і в США, це право було закріплено і розвинуто у Паризькій конвенції з охорони промислової власності 1883 року, Бернській конвенції про охорону літературних та художніх творів 1886 року і інших міжнародних договорах і документах, що започаткувало міжнародний механізм утвердження та захисту права на об'єкти інтелектуальної власності. З іншого боку – це право захищалося як в адміністративному порядку (робота патентних відомств *etc*), так і в порядку цивільного та кримінального, а з часом – і господарського судочинства.

Зокрема, у роботі О. Пиленка «Право винахідника» (1902 р.) досліджуються певні недоліки патентного законодавства у США (1790 р.), Франції (1791 р.), Німеччині (1896 р.), Австро-Угорщині (1852 р.) та відзначає суперечливість другого Закону Російської імперії від 20 травня 1896 р. «Положення про привілеї на винаходи і вдосконалення» в частині діяльності «вільних» експертів [11, с. 480-486]. При цьому, питома вага судових спорів щодо

об'єктів права інтелектуальної власності, з часу його утвердження, вирішувалась у цивільному судочинстві, а після утвердження господарського права в перш. пол. ХХ ст. (Німеччина, колишній СРСР і ін.), – також і в господарському судочинстві [28, с. 7].

Очевидно, що виникнення та збільшення кількості судових спорів щодо об'єктів права інтелектуальної власності, в першу чергу, в сфері авторського права та патентування, в силу складності предмету цих спорів, зумовило і зародження на поч. ХХ ст. інституту судових експертів, наділених спеціальними знаннями у відповідних сферах науки, мистецтва та ремесла. Тобто, йдеться про подальше виокремлення судово-експертної діяльності, як самостійної функції держави, яка відокремлюється від функції правосуддя за своїм змістом (предметом), суб'єктами, методами і формами її здійснення та оформлення результатів у відповідних висновках.

Так, у «Курсі російського цивільного судочинства» почесний член Імператорських університетів Св. Володимира (м. Київ, 1912 р.) і Юріївського заслужений проф. І. Енгельман вміщує підрозділ «Висновки обізнаних людей» (на рос. мові – «сведущие люди», що допускає переклад на українську мову, й як «освідчені люди»). Цих суб'єктів цивільного процесу учений характеризує так: «Обізнані люди з'являються на суд в подвійній ролі: як свідки, і як помічники судді. Як свідки, вони допитуються стосовно своїх спостережень над запропонованими їм увазі об'єктами. Їх висновки (покази) слугують матеріалом для обговорення справи. Різниця їх показів від показів свідків полягає в тому, що перші заявляють про безпосереднє сприйняття ними враження під час самого здійснення суперечливого факту,

а обізнані люди доходять до цього явища шляхом висновку на підставі якихось матеріальних слідів, що залишаються від нього. Як помічники судді, обізнані люди оцінюють значення відомих фактів для розв'язання спірних питань, на основі своїх особливих наукових, технічних чи господарських знань» [29, с. 318]. Зі змісту цієї розлогої цитати можна зробити висновок, що згадані І. Енгельманом «освідчені люди» стали, по-суті, першими судовими експертами. Про це свідчить і інституціоналізація функції судово-експертної діяльності, що виявилась у створенні перших державних (імператорських) судово-експертних установ.

Так, в Україні, відповідно до закону 4 липня 1913 року «Про створення кабінетів науково-судової експертизи в містах Москва, Київ і Одеса», схваленого Державною Думою та Державною Радою Російської імперії, утворюються перші державні спеціалізовані експертні установи: кабінети науково-судової експертизи (НСЕ) при прокурорах Київської та Одеської судових палат [30]. На початку 1914 року ці кабінети НСЕ розпочали судово-експертну діяльність і її науково-методичне забезпечення та продовжували її й після 1917 року, за доби УНР-ЗУНР, Української держави і Директорії.

За часів Української національної революції (1917-1920 рр.) функція судової експертизи отримала своє належне забезпечення насамперед в Українській державі Гетьмана П. Скоропадського. На думку В. Федчишиної, Київський Кабінет науково-судової експертизи, створений у 1913 році, на відміну від С-Петербурзького та Московського кабінетів, що припинили діяльність, продовжував у цей час працювати. При цьому, П. Скоропадський особисто призначав «... весь

персональний склад Київського Кабінету науково-судової експертизи» [31, с. 123]. Водночас, зміна в грудні 1918 року Гетьманату П. Скоропадського Директорією, а в подальшому й падіння останньої під натиском більшовицької експансії, стали суворим випробуванням для розвитку судово-експертної діяльності в Україні. Досліджувана у цій статті функція держави набула певної другорядності, хоча не була зліквідованою та отримала своє відродження за часів НЕПу за радянської доби.

Так, у ст. 8 Декрету про суди № 2 від 7 березня 1918 р. ішлося про те, що судочинство здійснюється за правилами уже згадуваних попередньо судових статутів 1864 року, оскільки вони не відмінні декретами Центрального Виконавчого Комітету Робітничих, Солдатських і Козацьких депутатів і Раднаркомом [32]. А вже 23 липня 1918 року Народний комітет юстиції затверджує наказ «Про організацію та дію місцевих народних судів», ст. 24 якого містяться чіткі вказівки на експертів, як учасників судового процесу, які можуть допитуватися судами нарівні зі свідками, й попереджаються про відповідальність за неправдиві свідчення [33, с. 37-38]. У 1923 році мережа судово-експертних установ примножується кабінетом у м. Харкові, становленням і діяльністю якого керує М. Бокаріус. За часів колишнього СРСР змінюється й організаційно-правовий статус кабінетів: у 1925 році вони трансформуються в інститути науково-судової експертизи, а у 1944 році – в науково-дослідні інститути судової експертизи [20, с. 10-11].

Тим самим, за радянської доби судова експертиза, як функція держави, отримала своє подальше нормативно-правове та інституційне забезпе-

чення. Після Другої світової війни відповідна модель реалізація цієї функції через систему державних науково-дослідних інститутів судової експертизи, у різних інтерпретаціях, усталилась і в країнах т.з. «соціалістичного табору» (Польща, Румунія, СФРЮ, Чехословаччина та ін.). У модернізованому вигляді ця модель забезпечення державою функції судово-експертної діяльності діє у пострадянських і постсоціалістичних державах Європи, включаючи і Україну, діє донині.

За часів колишнього СРСР в Україні та інших радянських республіках самостійного виду судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності не існувало. Це було зумовлено насамперед виключною монополією радянської держави на об'єкти права інтелектуальної власності. Так, згідно з Декретом Ради Народних Комісарів СРСР від 26 листопада 1918 року «Про визнання наукових, літературних, музичних і художніх творів надбанням держави» [34], будь-який твір міг бути визнаний державною власністю, з виплатою авторові компенсації за понесені затрати.

Подібні підходи закріплювались в радянському законодавстві й надалі. До прикладу, в Постанові Президії ЦВК СРСР і РНК СРСР «Про основи авторського права» від 16 лютого 1925 р. № 7 «Про основи авторського права» [35], а в 1961 році – в Основах цивільного законодавства СРСР і союзних республік. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 12 вересня 1924 р. було запроваджено Постанову про промислові зразки (рисунки і моделі) та Постанову про патенти на виходи, якою за державою закріплювалось право примусово відчувувати патент на свою користь. У 1936 році Постанова про патенти на виходи була скасована.

Випадки судового захисту права на об'єкти інтелектуальної власності в колишньому СРСР були нечисленними. Так, П. Крайнев наводить приклади, коли на захист прав винахідників у колишньому СРСР ставали суди і громадські організації. Так, у 1930 році за позовом винахідника Б. Альберта суд стягнув на його користь 2500 крб. з Волго-Каспійського рибного тресту [36, с. 9].

Також П. Крайнев наводить приклад, коли 43-й пленум Верховного Суду Союзу РСР у постанові від 22 травня 1933 р. «Про судову відповідальність за бюрократизм, тяганину і шкідництво в галузі масового винахідництва» звертав увагу судів на необхідність залучати до участі у розгляді справ представників товариства винахідників як експертів і народних засідателів. У подальшому в СРСР у переважній більшості розглядалися справи, знову таки пов'язані з винаходами, а в якості експертів, як правило, залучались фахівці-патентознавці по рекомендації міських рад Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів, Республіканського дому економічної і науково-технічної пропаганди (секція патентно-ліцензійної роботи), а також наукових установ і вищих навчальних закладів, куди зверталися судді [36, с. 9-10].

Починаючи з кінця 70-х років ХХ ст. в якості експертів з питань інтелектуальної власності в колишньому СРСР часто залучались І. Дахно, Б. Дацько, П. Крайнев, Б. Прахов, Б. Штеренліхт і ін. відомі українські науковці, експерти і оцінювачі. Подальша ж лібералізація цивільного законодавства у колишньому СРСР й наближення його до міжнародних стандартів, у зв'язку з переходом до ринкової економіки, відбулася уже в 1991 році,

й були втілені в другій редакції Основ цивільного законодавства СРСР і союзних республік. Але, через півроку СРСР припинив своє існування. За відсутності судових спорів у цивільних провадженнях відповідні судово-експертні завдання, пов'язані з об'єктами інтелектуальної власності, вирішувались у колишньому СРСР у межах інших судово-експертних спеціальностей – товарознавчої, судово-економічної та ін. [26, с. 12].

Після проголошення незалежності в Україні почала формуватися проєвропейська модель утвердження, реалізації та захисту права на об'єкти інтелектуальної власності. Міжнародні стандарти у сфері утвердження та захисту права інтелектуальної власності були унормовані в Конституції та законах України. Зокрема, ч. 1 ст. 41 Конституції України закріплює: *«Кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»* [37]. Це конституційне положення отримало свій розвиток у Цивільному кодексі України (ст. 433-448 і ін.) [38], законах України «Про авторське право і суміжні права» [39], «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [40], «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [41], «Про охорону прав на промислові зразки» [42] і ін.

Невдовзі Українська держава інституціоналізувала функцію судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. На реалізацію Указу Президента України від 27 квітня 2001 року № 285 «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» [42], наказом Міністерства юстиції України від 17 січня 2002 р. № 4/5 Перелік основних видів судової експертизи та експертних спеціальностей,

за якими присвоюється кваліфікація судового експерта працівникам НДУСЕ Мін'юсту, а також працівникам, що не є працівниками НДУСЕ (приватним судовим експертам), було доповнено експертизою у сфері інтелектуальної власності. Цього ж року Центральна експертно-кваліфікаційна комісія Мін'юсту атестувала перших судових експертів у сфері інтелектуальної власності (П. Крайнев і ін.).

У 2002 році також для методичного забезпечення цього виду судово-експертної діяльності було сформовано Секцію судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності в складі НКМР з проблем судової експертизи Мін'юсту (НКМР). Уже у 2005 році НКМР була затверджена перша профільна методика: «Методика дослідження ознак контрафактності лазерних компакт-дисків, аудіо- та відеокасет» (реєстр. № 13.2.02), розроблена Харківським НДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса. Таким чином, на поч. XXI ст. в Україні були створені умови для науково-методичного і організаційного розвитку судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності, яка утвердилася як важлива функція держави.

Важливою віхою в історії становлення та розвитку судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності в Україні стало створення в 2004 році спеціалізованої судово-експертної установи – Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (далі – Центр). Центр має власну 15-річну історію становлення та розвитку, доволі повно висвітлену в низці наукових публікацій [14, 15, 16, 17, 18, 19].

За п'ятнадцятиріччя своєї науково-методичної, судово-експертної, консультативної та оцінювальної ді-

яльності Центр утвердився як важливий суб'єкт судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності. Його генезис і сьогодення, безперечно, не можна ототожнювати з усією судовою експертизою з питань інтелектуальної власності в Україні. Відповідні експертизи і експертні дослідження на сьогодні також проводять більше 100 атестованих судових експертів, які є працівниками Київського НДІСЕ, Харківського НДІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, Львівського НДІСЕ, Одеського НДІСЕ, ДНДЕКЦ МВС України, а також працюють як приватні експерти. Водночас, Центр залишається єдиною та унікальною спеціалізованою НДУСЕ з питань інтелектуальної власності не лише в Україні, а й на всьому пострадянському та постосоціалістичному просторі [26, с. 19].

Висновки та перспективи подальших розробок. Отже, можна зробити висновок, що судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності, передумовами виникнення якої стали утвердження таких функцій держави як правосуддя та захист авторського та патентного права в XV-XIX ст., пройшла складний шлях від проведення експертизи об'єктів авторського права в університетах у другій пол. XIX ст. – до її комплексного законодавчого та інституційного забезпечення в Україні в 2002-2020 роках.

Зміст цієї функції на сьогодні полягає в забезпеченні Українською державою проведення судових експертиз і експертних досліджень об'єктів права інтелектуальної власності для задоволення потреб судів, органів досудового розслідування та на замовлення фізичних і юридичних осіб, а також у системному науковому та науково-методичному забезпеченні цього виду судово-експертної діяльності. Се-

ред важливих трендів розвитку та забезпечення цієї функції державою на сьогодні можна виокремити наступні: оптимізація судово-експертних спеціальностей з питань інтелектуальної власності (13.1.1-13.9) і призначенням т.з. «мертвих спеціальностей» щодо яких відсутня потреба в їх проведенні; конвергенція сил і засобів НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності та інших НДУСЕ з судовими експертами, які не є працівниками НДУСЕ і їх організаціями; удосконалення Мін'юстом системи підготовки та атестації й підтвердження кваліфікації судових експертів за спец. 13.1.1-13.9 з подальшим переходом системи анонімного тестування та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ: Вид-во «Ліра», 2016. 616 с.
2. Коркунов Н.М. Русское государственное право. Том I. Введение и Общая часть. Изд-е восьмое, печ. без изм. с 6-го исправл. Под ред. и с дополн. З.Д. Аваловаи М.Б. Горенберга и К.Н. Соколова. С.-Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1914. 623 с.
3. Блюнчли И. Общее государственное право. В 2-х томах. Пер. с третьего изд-я. Н. Ляпидевского. Под ред. О.М. Дмитриева. Москва: В Универс. типограф, 1865. 456 с.
4. Всеобщая история искусств. В 6 т. Том первый. Искусство Древнего мира. Под общ. ред. А.Д. Чегодаева. Москва: Гос. изд. «Искусство», 1956. 467 с.; с ил.
5. Латышев В.В. Очерки Греческих древностей. Часть I-я: Государственные и военные древности. Изд. 2-е, перераб. С.-Петербург, 1888. 355 с.
6. Рейснер М.А. Государство. Часть I. Идеология и метод. Изд. второе, дополн. и исправл. Москва: Изд-е Социалистической Академии Общественных наук, 1918. 222 с.; Л1 с.
7. Аквінський Т. Коментарі до Аристотелевої «Політики». Київ: Основи, 2003. 794 с.
8. Скиннер К. *The State* / Квентин Скиннер // *Понятие государства в четырех языках*: Сб. статей / Под ред. О. Хархордина. С.-Петербург: Европейск. Ун-т в Сн.-Петербурге; Летн. сад, 2002. С. 16-23.
9. Котляревский С.А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора. С. -Петербург: Типопр. Альтшулера, 1907. 250 с.
10. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке ; пер. с англ. Москва: АСТ, 2007. 220 с.
11. Пиленко А. Право изобретателя (Привилегии на изобретения и их защита в русском и международном праве). Историко-догматическое исследование. Том I-й. С.-Петербург: Типопр. М.М. Стасюлевича, 1902. 495 с.
12. Федоренко В.Л., Чабанец Т.М. Єдиний винахідницький задум та формула винаходу: проблеми теорії та практики патентування в Україні // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1. С. 84-100.
13. Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні: монограф. / В.Л. Федоренко. Київ: Вид-во Ліра, 2020. 138 с.
14. Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайневські читання»): Матер. II Міжнар. науково-практ. конф. (20 грудня 2018 р., м. Київ); за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка / Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: Вид-во «Ліра», 2018. 232 с.
15. Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності («Крайневські читання»): Матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2019 р. м. Київ); за ред. акад. НАПрН Укра-

їни О.В. Скрипнюка і проф. В.Л. Федоренка / НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 232 с.

16. Федоренко В.Л. Становлення та розвиток Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (2004-2017 рр.) // *Проблеми теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності*: Матер. науково-практ. конф. (21 грудня, 2017 р., м. Київ); за заг. ред. проф. В.Л. Федоренка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. С. 8-14.

17. Федоренко В.Л., Тимошик Л.П. Судова експертиза з питань інтелектуальної власності: генезис, поняття, класифікація та система // *Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління*. 2019. № 1(3). С. 11-52.

18. Федоренко В.Л., Тимошик Л.П., Собин А.К. Судебная экспертиза объектов права интеллектуальной собственности в Украине: понятие, виды и система // *Армянский журнал судебной экспертизы и криминалистики*. 2019. № 1. С. 39-52.

19. Федоренко В.Л. Становлення та розвиток судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності в Україні // *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5.11.2019 р.) / За заг. ред. О.Г. Рувіна, В.В. Нестор; уклад. О.І. Жеребко, А.О. Полтавський, О.В. Юдіна. Київ: КНДІСЕ Мін'юсту України, 2019. С. 557-561.

20. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посібн. За заг. ред. О.Г. Рувіна. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2019. 424 с.

21. Камінський А.М. Теорія судової експертизи в Україні // *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. Зб. матер. III Всеукр. науково-практ. Конфер. (м. Київ, 27 лютого 2020 р.). Київ-Маріуполь, 2020. С. 132-136.

22. Троцин К. История судебных учреждений в России. Санктпетербург: В Типограф. Э. Веймара, 1851. 387 с.

23. Линовский В. Опыт исторических разысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России. Одесса: В типографии Л. Нитче, 1849. 262 с.

24. Владимиров Л. Учение об уголовных доказательствах. Особенная часть. Книга первая. Личный судебский осмотр и заключения экспертов. Харьков: Изд. книжн. магаз. Д.Н. Полуехтова, 1886. 144 с.

25. Методика проведення експертних досліджень літературних творів наукового характеру / В.Л. Федоренко (кер.), О.В. Голікова, Н.В. Кісіль, Н.Б. Климова, Н.Є. Яркіна та ін. : за наук. ред. акад. НАПрН України О.В. Скрипнюка. Київ: НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності, 2019. 85 с.

26. Спасович В. Права авторские и контрафакция. Санктпетербург: Изд-е книготорг. и типографа М.О. Вольфа, 1865. 106 с.

27. Именной Высочайший Указ от 23 августа 1884 г. № 712 «О приведении в действие общего устава и временных штатов ИМПЕРАТОРСКИХ российских университетов» // *Собрание узаконений и распоряжений Правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате*. № 92. 29 августа 1884 г.

28. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні: навч.-методичне вид.; В.Л. Федоренко (кер.), Л.П. Тимошик, Н.В. Кісіль, Н.М. Ковальова, О.В. Голікова, Т.М. Чабанець та ін.; за ред. проф. В.Л. Федоренка / НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 88 с.

29. Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства: учебн.; изд. третье, исправ. и доп. Юрьев: В комиссии у И.Г. Крюгера, 1912. 632 с.

30. Богатырь В. Судебная экспертиза: вчера и сегодня // *Судебно-юридическая газета*. 22.02.2010. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/35721-sydebnaya-ekspertiza-vchera-i-segodnya>

31. Федчишина В.В. Управління судово-експертною діяльністю України за доби правління Гетьмана Павла Скоропадського (1918) // *Економіка та держава*. 2014. № 5. С. 120-123.

32. Гринюк В.О. Суд радянської доби // *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер. «Право». 2012. № 2(6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf>.

33. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в Советском уголовном процессе / Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции СССР Изд. 2-е, перераб. и дополн. Москва: Госуд. изд-во Юрид. лит., 1953. 263 с.

34. О признании научных, литературных, музыкальных и художественных произведений государственным достоянием: Декрет СНК СССР от 26 ноября 1918 г. II Собрание Узаконений и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. 1918. Отд. I. № 6. Ст. 900.

35. Об основах авторского права: постановление Президиума ЦИК СССР и СНК СССР от 16 февраля 1925 г. № 711. Собр. законов. и распоряж. Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. 1926. Отд. I. С. 66-67.

36. Крайнев П.П. Судова експертиза з питань інтелектуальної власності: історія розвитку і становлення. *Судова експертиза*. 2014. № 2. С. 9-16.

37. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

38. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

39. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.

40. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 36.

41. Про охорону прав на винаходи і комерційні моделі : від 15 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.

42. Про охорону прав на промислові зразки від 15 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 34.

43. Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні: Указ Президента України від 27 квітня 2001 року № 285. *Офіційний вісник України*. 2001. № 18. Ст. 783.

REFERENCES:

1. Fedorenko, V.L. (2016). *Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine]*. Kyiv: Vyd-vo «Lira» [in Ukrainian].

2. Korkunov, N.M. (1914). *Russkoe gosudarstvennoe pravo. Tom I. Vvedenie i Obshchaya chast [Russian state law. Volume I. Introduction and General Part]*. (8th ed., rew.). Z.D. Avalovai, M.B. Gorenberga, K.N. Sokolova (Eds.). Saint Peterburg: Tipogr. M.M. Stasyulevicha [in Russian].

3. Bluntschli, J. (1865). *Obshchee gosudarstvennoe pravo [General state law]*. (Vols. 1-2). O.M. Dmitriev (Eds.). (N. Lyapidevskiy, Trans). Moscow: V Univers. tipograf [in Russian].

4. Chegodaev, A.D. (Eds.). (1956). *Vseobshchaya istoriya iskusstv. Tom I. Iskusstvo Drevnego mira [The general history of art. Vol. 1. The art of the ancient world]*. (Vols. 6). Moscow: Gos. izd. «Iskusstvo» [in Russian].

5. Latyshev, V.V. (1888). *Ocherki Grecheskikh drevnostey. Chast I: Gosudarstvennye i voennye drevnosti [Essays on Greek Antiquities. Part I: State and military antiquities]*. (2nd ed., rew.). Saint Petersburg [in Russian].

6. Reysner, M.A. (1918). *Gosudarstvo. Chast I. Ideologiya i metod [State. Part I. Ideology and method]*. (2nd ed., rew.). Moscow: Izd-e Sotsialisticheskoy Akademii Obshchestvennykh nauk [in Russian].

7. Akvinskyi, T. (2003). *Komentari do Aristotelevoi «Polityky» [Comments on Aristotle's "Politics"]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

8. Skinner, Q. (2002). *The State. Ponyatie gosudarstva v chetyrekh yazykakh – The concept of the state in four languages*. (pp. 16-23). Saint Petersburg: Evropeysk. Un-t v Sn.-Peterburge; Letn. sad [in Russian].

9. Kotlyarevskiy, S.A. (1907). *Konstitutsionnoe gosudarstvo. Opyt politiko-morfologicheskogo obzora [Constitutional state. The experience of political and morphological review]*. Saint Petersburg: Tipogr. Altshulera [in Russian].

10. Fukuyama, F. (2007). *Silnoe gosudarstvo: Upravlenie i mirovoy poriyadok v XXI veke [State-Building: Governance and World Order in the 21st Century]*. Moscow: AST [in Russian].

11. Pilenko, A. (1902). *Pravo izobretatelya (Privilegii na izobreteniya i ikh zashchita v russkom i mezhdunarodnom prave). Istoriko-dogmaticheskoe issledovanie [The right of the inventor (Privileges on inventions and their protection in Russian and international law). Historical and dogmatic research]*. (Vols. 1). Saint Petersburg: Tipogr. M.M. Stasyulevicha [in Russian].

12. Fedorenko, V.L., Chabanets, T.M. (2020). Yedynyi vynakhidnytskyi zadum ta formula vynakhodu: problemy teorii ta praktyky patentuvannia v Ukraini [Unique inventive design and claims: problems of the theory and practice of patenting in Ukraine]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: paradigms of law and public administration, 1*, 84-100 [in Ukrainian].

13. Fedorenko, V.L. (2020). *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta yikh harantuvannia y zakhyst v Ukraini [Constitutional human rights and freedoms and their guarantees and protection in Ukraine]*. Kyiv: Vyd-vo Lira [in Ukrainian].

14. Fedorenko, V.L. (Eds.). (2018). *Problemy teorii ta praktyky sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti («Krainievski chytannia») – Problems of the Theory and Practice of Forensic Examination on Intellectual Property Issues” (“Krainevski Readings”)* : 2nd

all-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kyiv: Vyd-vo «Lira» [in Ukrainian].

15. Skrypniuk, O.V., Fedorenko, V.L. (Eds.). (2019). *Problemy teorii ta praktyky sudovoi ekspertyzy z pytan intelektualnoi vlasnosti («Krainievski chytannia») – Problems of the Theory and Practice of Forensic Examination on Intellectual Property Issues” (“Krainevski Readings”)* : 3rd all-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

19. Fedorenko, V.L. (2019). Stanovlennia ta rozvytok sudovoi ekspertyzy obektiv intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Formation and development of forensic examination of intellectual property objects in Ukraine]. O.H. Ruvin, V.V. Nestor (Eds.). *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu – Current issues of forensic expertise, forensics and criminal process* : Proceedings of all-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (pp. 557-561). Kyiv: KNDISE Miniustu Ukrainy [in Ukrainian].

20. Ruvin, O.H. (Eds.). (2019). *Sudovi ekspertyzy v protsesualnomu pravi Ukrainy [Judicial expertise in procedural law of Ukraine]*. Kyiv: Vyd-vo «Lira-K» [in Ukrainian].

21. Kaminskyi, A.M. (2020). Teoriia sudovoi ekspertyzy v Ukraini [Forensic Theory in Ukraine]. *Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practice of Forensic Science and Forensic Examination* : Proceedings of 3rd All-Ukrainian scientific practical conference. (pp. 132-136). Kyiv-Mariupol [in Ukrainian].

22. Trotsin, K. (1851). *Istoriya sudebnykh uchrezhdeniy v Rossii [History of judicial institutions in Russia]*. Saint Petersburg: V Tipograf. E. Veymara [in Russian].

23. Linovskiy, V. (1849). *Opyt istoricheskikh razyskaniy o sledstvennom ugovnom sudoproizvodstve v Rossii [Experience of historical research on investigative criminal proceedings in Russia]*. Odessa: V tipografii L. Nitche [in Russian].

24. Vladimirov, L. (1886). *Uchenie ob ugovnykh dokazatelstvakh. Osobennaya chast. Kniga pervaya. Lichnyy sudeyskiy osmotr*

i zaklyucheniya ekspertov [The doctrine of criminal evidence. The special part. Book 1. Personal judicial examination and expert opinions]. Kharkov: Izd. knizhn. magaz. D.N. Poluekhtova [in Russian].

25. Fedorenko, V.L., Holikova, O.V., Kisil, N.V., Klymova, N.B., Yarkina N.Ye., et al. (2019). *Metodyka provedennia ekspertnykh doslidzhen literaturnykh tvoriv naukovoho kharakteru [Methods of conducting expert studies of literary works of a scientific nature].* O.V. Skrypniuk (Eds.). Kyiv: NDTsSE z pytan intelektualnoi vlasnosti [in Ukrainian].

26. Spasovich, V. (1865). *Prava avtorskie i kontrafaktsiya [Copyright and counterfeiting].* Saint Petersburg: Izd-e knigotorg. i tipografa M.O. Volfa [in Russian].

27. Imennoy Vysochayshiy Ukaz ot 23 avgusta 1884 g. № 712 «O privedenii v deystvie obshchego ustava i vremennykh shtatov IMPERATORSKIKh rossiyskikh universitetov» [Nominal Supreme Decree of August 23, 1884, No. 712, “On the Enactment of the General Statute and Temporary Staffs of the IMPERIAL Russian Universities”]. (1884). *Sobranie uzakoneni i rasporyazheniy Pravitelstva, izdavaemoe pri Pravitel'stvuyushchem Senate – Collection of the Laws and Orders of the Government issued under the Government Senate, 92* [in Russian].

28. Fedorenko, V.L., Tymoshchik, L.P., Kisil, N.V., Kovalova, N.M., Holikova, O.V., Chabanets, T.M. (2019). *Sudova ekspertyza ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Forensic examination of objects of intellectual property rights in Ukraine].* Kyiv: Vydavnistvo Lira-K [in Ukrainian].

29. Engelman I.E. (1912). *Kurs russkogo grazhdanskogo sudoproizvodstva [The course of the Russian civil proceedings].* (3rd ed., rew.). Yuryev: V komissii u I.G. Kryugera [in Russian].

30. Bogatyr, V. (2010). Sudebnaya ekspertiza: vchera i segodnya [Forensic examination: yesterday and today]. *sud.ua*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/>

publication/35721-sydebnaya-ekspertiza-vchera-i-segodnya [in Russian].

31. Fedchishina, V.V. (2014). Upravlinnia sudovo-ekspertnoiu diialnistiu Ukrainy za doby pravlinnia Hetmana Pavla Skoropadskoho (1918) [Management of forensic activity of Ukraine during the reign of Hetman Pavel Skoropadsky (1918)]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State, 5*, 120-123 [in Ukrainian].

32. Hryniuk, V.O. (2012). Sud radianskoj doby [Court of the Soviet era]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser. «Pravo» – Journal of the National University “Ostroh Academy”, 2(6)*. Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf> [in Ukrainian].

33. Rakhunov, R.D. (1953). *Teoriya i praktika ekspertizy v Sovetskom ugolovnom protsesse [Theory and practice of examination in the Soviet criminal process].* (2nd ed., rew.). Moscow: Gosud. izd-vo Yurid. lit. [in Russian].

34. Dekret SNK SSSR “O priznanii nauchnykh, literaturnykh, muzykalnykh i khudozhestvennykh proizvedeniy gosudarstvennym dostoyaniem” : ot 26 noyabrya 1918 g. [Decree of the Council of People’s Commissars of the USSR “On the recognition of scientific, literary, musical and artistic works as state property” from November 26, 1918]. (1918). *II Sobranie Uzakoneni i Rasporyazheniy Raboche-go i Krestyanskogo Pravitelstva – 2nd Collection of Legalizations and Orders of the Workers ‘and Peasants’ Government, 1(6)*. Art. 900 [in Russian].

35. Postanovlenie Prezidiuma TsIK SSSR i SNK SSSR “Ob osnovakh avtorskogo prava” : ot 16 fevralya 1925 g. № 711 [Resolution of the Presidium of the CEC of the USSR and SNK of the USSR “On the basics of copyright” from February 16, 1925, № 711]. (1926). *Sobr. zakonov. i rasporyazh. Raboche-Krestyanskogo Pravitelstva SSSR – Collection of Laws and Orders of the Workers ‘and Peasants’ Government of the USSR, 1*, 66-67 [in Russian].